

Patráš, Vladimír

**Prirodzený jazyk v ohnisku multidisciplinárne orientovaných
bádaní**

Opera Slavica. 1999, vol. 9, iss. 2, pp. 55-60

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117090>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Т. Н. Фоминой «Современный русский язык. Лексикология» представляет собой основу, на которую могут опираться и студенты при подготовке к экзамену.

Симона Коричанкова

Prírodný jazyk v ohnisku multidisciplinárne orientovaných bádanií

Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. In: Sociolinguistica Slovaca. 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1997, 352 s.

V prieniku metodologicky heterogénnych, tematicky pestrých a nezriedka protichodných názorov sa uskutočnilo rokovanie medzinárodnej, v hĺbkovej rovine lingvisticky profilovanej vedeckej konferencie s názvom *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy* (Smolenice 1.–3. mája 1996). Pokonferenčný zborník sa okrem vstupných zložiek (predslov editora, otvárací prejav riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV) ťažiskovo prezentuje ako funkčné prepojenie piatich tematických okruhov; v nich sa nachádza 41 príspevkov slovenských a zahraničných (Česká republika, Chorvátsko, Južoslávia, Poľsko) bádateľov. Cennú informáciu o mieste zborníka v slovenskom (socio)lingvistickom kontexte poskytujú pripojené obsahy predchádzajúcich ročníkov edície *Sociolinguistica Slovaca*, v cudzojazyčnej (anglickej) verzii rozšírené o aktuálnu náplň vydania, ktoré je predmetom tejto recenzie. Praktickú orientáciu umožňuje menný a vecný register – zložky, na ktoré zostavovatelia pamätali vo všetkých dosiaľ vydaných publikáciách edície.

Úvodný blok *Metodologické otázky výskumu slovenčiny* otvára všeobecne ladený príspevok S. GAJDU (Opole) *Najnowsze przemiany jezykowe z metodologiczno-jezykoznawczego punktu widzenia*. Autor na základe analýzy stavu v poľštine sústreďuje pozornosť na kľúčové otázky súčasnosti jazyka a jazykovedných výskumov, precizovanie tendencií a procesov sprevádzajúcich zmeny v podsystemoch jazyka; zdôrazňuje pritom všeobecnejšie (globálne, politicko-ekonomické, slovansko-európske, etnicko-národné, kultúrne, ideologické) podložie zmien v jazyku.

J. DOLNÍK v referáte *Kritika jazykovej kritiky* vyslovuje názor, že jazyková kritika je poukazovaním na zlé používanie jazyka a vyúsťuje do stanovenia parametrov nekultúrnosti používateľov jazyka. Ak sa však jazyková kritika nachádza v strede osi *jazyková teória – jazyková kritika – jazykové prejavy*, mala by sa adekvátne vysporadúvať s okrajovými členmi tohto reťazca.

S Dolníkovými názormi bezprostredne korešponduje príspevok Ľ. ĎUROVIČA *Systém (skutočný?, domnelý?) a jeho kodifikácia*. Autor zdôrazňuje, že ak sa *kodifi-*

kácia poníma ako právny akt so stanovením opozície *správnosť – nesprávnosť*, možno ju ľahko využívať a zneužívať na rôzne, najmä politické ciele (s. 36).

J. FINDRA v štúdií *Jazyk ako individuálny a sociálny fenomén* pripomína, že cieľom vyučovania jazyka nemá byť len osvojovanie si spisovného vyjadrovania. ale jazyková príprava zameraná na schopnosť hovoriaceho prepínať kód podľa charakteru komunikačnej situácie.

Ústredným motívom názorov **J. BOSÁKA** v príspevku *Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti* je problematika (sociálneho) rozvrstvenia jazyka. Závaznosť a celospoločenská platnosť spisovného jazyka ešte nepredpokladá jeho nadradenosť voči ostatným varietám národného jazyka. Reálnejšie sú tie modely národného jazyka, ktoré uvažujú s pestrejším rozvrstvením.

S. ONDREJOVIČ v príspevku *Sociolingvistický vs. "normativistický" pohľad* charakterizuje súčasný stav vo vývine slovenčiny ako tzv. *sociolingvisticky normálnu situáciu*. Podľa autora je to etapa vo vývine jazyka, keď je príslušný jazyk už konštituovaný, relatívne rozvinutý a jeho existencia nie je nikým ohrozovaná (s. 57).

Vzťah deskriptívnej a preskriptívnej jazykovedy zaujíma **J. HORECKÉHO** v príspevku *Ciele a metódy preskriptívnej jazykovedy*. Preskriptívna jazykoveda má obsahovať viacero zložiek (poznávanie, rozhodovanie o správnosti, kultivovanie) a skúmať nielen sklony k homogenizácii, ale i tendencie po diferenciácii, a to podľa komunikačných sfér, t.j. podľa požiadaviek konkrétnych používateľov jazyka.

Na myšlienky J. Horeckého nadväzuje **O. MARTINCOVÁ** (Praha) v štúdií *Deskripcie a/nebo preskripcie v neografii*. Aj pri neografii sa ako užitočné ukazuje zisťovanie, ktoré okolnosti vytvárajú preskriptívnosť slovníkového opisu a čím slovník pôsobí na používateľa v zmysle odporúčania, príp. návodu (s. 66).

Problematika preberania pomenovaní a internacionalizmov v slovenčine tvorí hlavnú os príspevku **K. BUZÁSSYOVEJ** *Slovenčina ako stredoeurópsky jazyk (na okraj protikladu domáce/cudzie)*. Je zaujímavé, že v iných, slovenčine veľmi blízkych jazykoch (čeština) napriek ich evidentne porovnateľným charakteristikám proces internacionalizácie nadobudol odlišné črty. Autorka tento poznatok dáva do súvisu s osobitou sociokultúrnou situáciou.

Záver prvého bloku vytvára **V. KRUPA** s príspevkom *Jazykové mýty a ich poslanie*. *Mýty* odjakživa vznikali ako výsledok pokusov pochopiť základné existenčné otázky človeka. Slúžili však aj ako nástroj zachovávanía kultúromohistorickej identity, ako prostriedok upevňovania odolnosti voči rozkladným vplyvom zvonka; takto možno mýtom – povedané s V. Krupom – priznať systémovotvorné poslanie (s. 80). Všetky jazykové mýty sú prepletené s historickými mýtmi a kladú si za cieľ povznášať povest' vlastného národa, nezriedka znevažujúc postavenie iných, obvykle susedných národov a jazykov.

Vymedzenie ďalšieho tematického okruhu *Jazykové právo, jazyk a identita a otázky normy a normovania v jazyku* už čiastočne naznačili niektoré úvahy z prvej, najvšeobecnejšej časti. Úlohy a funkciu jazykového zákona v jazykovoprávnom a národnom spoločenstve si všima **J. KOŘENSKÝ** (Praha) v interdisciplinárnej koncepcii

vanej štúdií **Jazykové právo – prostor nebo limita?** Pozoruhodné sú myšlienky o potrebe predvídať situáciu aj v oblasti jazykového práva; jazykový zákon by však nemal pôsobiť ako obmedzovací alebo dokonca diskriminačný faktor, ale mal by vymedzovať aj rozsiahle práva v oblasti jazykových aktivít občanov a cudzincov (s. 98).

Nová jazyková situácia v Slovenskej republike po vzniku Slovenskej republiky s čiastočným presahom do obdobia tesne po roku 1989 púta pozornosť **J. KAČALU**. Autor za rozhodujúce existenčné formy slovenského národného jazyka považuje systém spisovnej slovenčiny a súbor miestnych nárečí s vlastnými systémami. V medzijazykovom rozmere dominuje práve vzťah slovenčiny a češtiny; čeština sa na Slovensku po roku 1993 z jedného z dvoch štátnych jazykov stala jazykom národnostnej menšiny. J. Kačala víta zákon o štátnom jazyku ako podporovateľa pozitívnych tendencií pri rozvoji národnej kultúry.

O nezastupiteľnej úlohe *spisovného jazyka* ako štátneho jazyka, ktorý jediný môže byť reprezentantom etnika, atribútom celonárodnosti a prostriedkom oficiálneho, verejného styku, uvažuje **J. DORUEA** v príspevku **Jazyk a identita, jazyk a zákon**.

Jazyk a identita v etnicky zmiešanom prostredí zaujíma **M. KALAVSKÉHO**. V etnicky zmiešanom prostredí je používaný jazyk dôležitým etnoidentifikačným prvkom.

Nové vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka podnecuje úvahy **M. PISÁRČIKOVEJ**: jazyk je viac spoločenský ako prírodný fenomén a jeho norma má viac povahu spoločenských noriem, než charakter čisto prírodných zákonitostí. Viaceré vedné disciplíny s obľubou pracujú so štatistickými údajmi; tieto však samy osebe nemôžu rozhodnúť o jazykovej norme (s. 120).

M. POVAŽAJ v príspevku **O norme a kodifikácii** pod termínom *norma* chápe normu spisovného jazyka, ktorá sa člení na čiastkové normy; nepripúšťa však existenciu dvoch, príp. viacerých noriem v rámci spisovného jazyka, a to s ohľadom na prestížne postavenie spisovného jazyka v rámci národného jazyka. Prameňom poznávania normy spisovného jazyka musí byť spisovná jazyková prax ovplyvňovaná *dobrým* (s. 130) jazykovým povedomím tých jazykovo vzdelaných nositeľov spisovného jazyka, ktorí si ho pestujú v kontakte s kultivovanou jazykovou praxou iných.

Zamyslenie nad normou a štandardizáciou ponúka aj **J. GENZOR**. Konštatujúc nízku úroveň slovenčiny v masovokomunikačných prostriedkoch zdôrazňuje požiadavku používať len kvalitnú spisovnú slovenčinu v hovorených a písaných verejných prejavoch.

K. HEGEROVÁ v príspevku **Reklama – áno či nie** venuje pozornosť tzv. *návratným chybám*, ktoré sa po niekoľkých desaťročiach opäť dostávajú do jazykových prejavov používateľov jazyka s menej pevným jazykovým vedomím.

Tretí tematický okruh **Jazykový purizmus a jazyková situácia slovenčiny v zahraničí** otvára štúdiá **M. JELÍNKA** (Brno) **O novodobém českém jazykovém purismu a jeho ztroskotání**. Autor na príklade spisovnej češtiny v diachrónnom priereze poukazuje na pôvod a podstatu purizovania, ktorým bola čeština zo všetkých európskych jazykov zasiahnutá najviac. Purizmus ako smer jazykovej kultúry v češtine svoju nega-

tívnu úlohu už dohral a tak sa skončilo nepriaznivé ochudobňovanie jazyka a oslabovanie jeho stability.

M. SAMARDŽIJA (Záhreb) v príspevku **Osnovni pravci hrvatskoga jezičnog purizma** charakterizuje purizmus ako nevyhnutný sprievodný jav pri konštituovaní spisovnej chorvátčiny.

J. ŠIKROVÁ sa v **Poznámke o novogrčtine** venuje potrebe konfrontačného štúdia jazykov. Pre slovenčinu sa poznanie stavu v grčtine ukazuje výhodným napr. pri sledovaní a spracúvaní špeciálnej pastierskej lexiky, príp. pri prekladoch súčasnej gréckej prózy, ktorá ponúka zaujímavé podnety pre slovenskú frazeológiu.

O tom, že ani dialektológia neostáva necitlivá voči sociolingvistickým výskumným podnetom, podáva dôkaz **I. RIPKA** v príspevku **Strata historickej komunikačnej základne v nárečových prejavoch amerických Slovákov**. Terénne výskumy nárečových prejavov amerických Slovákov svedčia o priamych generačných súvislostiach pri odovzdávaní slovenčiny a kultúrnych tradícií prinesených z pôvodnej vlasti. Jedno-jazykoví používatelia slovenčiny v druhej generácii amerických Slovákov už prakticky neexistujú.

Na nové sociokultúrne osobitosti v spoložití Slovákov a Čechov po zániku spoločnej federácie a vzniku následníckych štátov upozorňuje **J. ZEMAN** (Hradec Králové) v štúdiu **K prijímaní slovenské kultury Čechy po rozpadu Československa**. Autor chce poukázať na sprievodné divergentné procesy pri výmene kultúrnych hodnôt medzi príslušníkmi dvoch národov, ktorí ešte donedávna patrili k dvojjazykovým hovoriacim. Strata sociokultúrnych súvislostí vytvára podmienky na vznik reálnych komunikačných bariér.

Pokus o stručný náčrt postavenia slovenčiny v zahraničí, najmä v Čechách z pera **O. SCHULTZOVEJ** (Praha) cieľi k spriazneniu miesta slovenčiny v najbližšom zahraničí – v Čechách. Vzhľadom na blízkosť príbuznosť slovenčiny a češtiny je aj pozícia Slovákov žijúcich v Českej republike osobitá. Špecifickosť kontaktov sa prejavuje aj vo vzájomnom ovplyvňovaní slovenčiny a češtiny, lepšie povedané, v ovplyvňovaní slovenčiny češtinou.

A. RANGELOVÁ (Praha) v príspevku **Paralelnost českých a slovenských textu ve sfěře spotřeby a obchodu** prichádza k poznatku, že paralelnosť slovenských a českých textov možno charakterizovať ako špecifickú formu diglosie, ktorá obohacuje situčné spektrum kontaktov medzi slovenčinou a češtinou.

V centre pozornosti **V. BLANÁRA** sa nachádza **Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska**. Autor čerpá podnety na úvahy z vlastných terénnych výskumov, ktoré uskutočnil na prelome 40. a 50. rokov v niekoľkých bulharských obciach, v ktorých žili pomerne kompaktné enklávy Slovákov a Čechov.

Stav slovenčiny v Juhoslávii a jej výskum prezentoval **M. DUDOK** (Nový Sad). Vojvodinskí Slováci už od polovice 18. storočia vytvárajú jediné slovenské spoločenstvo, ktoré má svoju vlastnú enklávu (s. 203). Kontaktovej situáciou so srbčinou je zasiahnutá lexika, syntax a štýl vojvodinskej slovenčiny.

Predposledný – štvrtý tematický blok *Výsledky a perspektívy výskumu normy súčasnej slovenčiny* je evidentným dôkazom o nezriedka konfrontačnom, ale výsostne obohacujúcom prieniku "normativistického" a "sociolingvistického" prístupu k jazykovej komunikácii. Výskumný tandem **D. SLANČOVÁ – M. SOKOLOVÁ** ponúka ďalšie *Výsledky a perspektívy sociolingvistického výskumu prešovských vysokoškôľákov (k jazykovej situácii na východnom Slovensku)*. Autorky podnetne informujú o funkčnej spolupráci vedecko-pedagogických pracovníkov s vysokoškolskými študentmi pri výskumoch autentickej dialogickej komunikácie v neoficiálnej a polooficiálnej komunikačnej sfére.

E. TIBENSKÁ v príspevku *Syntaktická rovina slovenčiny – súčasný stav a perspektívy jej výskumu s ohľadom na normu a kodifikáciu* prierezovo hodnotí situáciu v slovenskej syntaxi za posledné polstoročie. Kým pre rané práce venované syntaxi bol charakteristický závislostný princíp, od konca 70. a hlavne v 80. rokoch sa výskumný záujem sústredil na významovú stránku syntagmy a na vetu; 80. roky možno vo výskumoch syntaxe charakterizovať ako obdobie polarizácie názorov, späť azda aj s istým generačným problémom (s. 230).

J. MLACEK v príspevku *Dvojaký život frazeológie: jej domáci a exilový kontext* upriamuje pozornosť na frazémy v beletrii, pri ktorých sa explicitnejšie prejavovali rozličné ideologické, spoločenské alebo kultúrne vplyvy, t.j. na frazémy, ktoré boli osobitne citlivé.

Odras súčasného jazyka v lexikografii (k niektorým funkčným kvalifikátorom v slovníku súčasného slovenského jazyka) so zameraním na ťažkosti pri spracúvaní niektorých druhov nespisovnej lexiky predstavuje **J. BENKOVIČOVÁ**. Autorka poznamenáva, že od sociolingvistického výskumu sa očakávajú výsledky poukazujúce na postoje používateľov jazyka.

J. SKLADANÁ uvažuje: *Čo s historizmami a archaizmami v súčasných slovníkoch*. Povedomie rozličných časových relácií (odstup od súčasnosti) by sa aj v slovníkoch malo explicitne vyjadriť o. i. aj rozvážnym zaobchádzaním s kvalifikátorom *hist.*

Otvorená problematika vzťahu slootovorb, lexikálnych významov a každodenného textového fungovania prídavných mien rozličných typov v jazykovej praxi tvorí kompozičnú osnovu príspevku **M. NÁBĚLKOVEJ** *Slovtvorná potencialita a lexikálna norma (niekoľko pohľadov na adjektívnu lexiku)*. V jadre problému stoja čisto praktické potreby používateľov jazyka, ktorí nezriedka hľadajú vhodné pomenovanie z reťazca synonym. *Potencialita* (dosiaľ nerealizovaná možnosť) vytvára reálne predpoklady na rozširovanie komunikačných možností slovenčiny.

Detská reč a komunikačné vyučovanie materinského jazyka na prvom stupni základnej školy (na materiáli adjektívnej lexiky) už dlhšiu dobu výskumne zaujímajú **J. KESSELOVÚ**. V najnižších ročníkoch základnej školy sa oprávnenne podporuje komunikačné vyučovanie, ktoré preferuje praktickú prípravu na každodenné dorozumievanie.

P. ODALOŠ v príspevku **Projekt výskumu súčasnej slovenčiny** načrtáva základné kontúry ďalších sociolingvisticke orientovaných výskumov viacerých členov tzv. *banskobystrickej sociolingvistickej školy*.

L. KRALČÁK v príspevku **K otázkam dynamiky súčasnej slovenčiny a jej faktorov** pojmu *jazyková situácia* prisudzuje tri dimenzie: vnútrojazykovú, medzijazykovú a mimojazykovú dimenziu. Nezabúda zdôrazniť, že pri komplexnom hodnotení dynamiky jazyka v synchronnom priereze je potrebné uplatniť práve širšie ponímanie jej faktorov (s. 291).

Bezprostredným nadviazaním na predchádzajúci príspevok je rozsahom kratší text **Pohyby v slovenskej slovnej zásobe z okruhu poľnohospodárstva po 2. svetovej vojne** od **A. FERENČÍKOVEJ**. Niektoré pohyby v tradičnej slovenskej poľnohospodárskej terminológii sú závažné aj zo slavistického hľadiska.

Záverčný, ale z hľadiska perspektív vôbec nie nepodstatný tematický blok s názvom *Súčasná slovenčina v počítačovom spracovaní* vytvárajú štyri navzájom korešpondujúce príspevky. **V. BENKO** v príspevku **Korpus textov slovenského jazyka – súčasný stav a budúcnosť** zdôrazňuje miesto a úlohu informačných technológií aj v humanitných disciplínach. **A. JAROŠOVÁ** analyzuje vzťah **Lexikografia a počítače – slovenský variant**. Pri rozvíjaní svojich úvah kladie dôraz na internacionalizáciu slovníkarskej praxe a demokratizáciu vydavateľskej činnosti. **Počítačové spracovanie vlastných mien na Slovensku** v podaní **P. ĎURČU** poskytuje záujemcom základné informácie o medzinárodnom projekte *Onomastica*. Cieľom projektu je vytvorenie výslovnostného lexikonu vlastných mien vo viacerých európskych krajinách (Česká republika, Estónsko, Litva, Poľsko, Slovensko, Slovinsko, Ukrajina). **Homonymia v korpuse: častice** – problematika, ktorej aktuálnosť vystupuje do popredia práve v súvislosti s nástupom počítačovej techniky a faktickou renesanciou jazykovedy; autorka **M. ŠIMKOVÁ** poukazuje nielen na teoreticko-lingvistický, ale i technický problém homonymie v textovom korpuse. Korpus slovenských textov v súčasnosti predstavuje asi 8 miliónov slov, ktoré možno samostatne prezerať, ale nie sú nijako podrobnejšie systemizované.

Zborník nasmerovaním a veľkorysým poskytnutím priestoru na viacrozmerné, neschematické prístupy k fenoménu jazyka a komunikácie s ohľadom na spoločenské procesy predstavuje nepríliš tradičný pohľad na výsledky lingvistických výskumov. Na tomto mieste sa hádam ani nebude zdať prímelym konštatovanie, že texty referátov poskytnú množstvo možností na tvorivú inšpiráciu pre zanietých bádateľov skúmajúcich problematiku, ktorú každodenne prináša sám život.

Vladimír Patráš